

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กในชุมชนภาคเหนือ เป็นการเปรียบเทียบลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับเด็กในอดีตกับปัจจุบัน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนสำหรับอธิบายปรากฏการณ์ผู้วิจัยได้ดำเนินการดังต่อไปนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

- ทฤษฎีบทบาท
- ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
- ทฤษฎีความสัมพันธ์ทางสังคม
- งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้นำแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กำหนดเป็นกรอบและประเด็นในการวิจัย (ดูแผนภูมิที่ 1 หน้า 30)

2. การเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลักคือผู้สูงอายุและเด็กในชุมชนจำนวน 16 ครอบครัว ที่ได้ทราบจากการสำรวจเบื้องต้นว่าอยู่ด้วยกันตามลำพัง คือ เป็นครอบครัวที่มีการเคลื่อนย้ายแรงงาน ในครอบครัวมีผู้สูงอายุและเด็กอยู่ด้วยกัน เป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักนี้ประกอบด้วย ผู้สูงอายุ 26 คน แยกเป็น ชาย 13 คน หญิง 13 คน ระดับอายุอยู่ระหว่าง 60 - 81 ปี อายุเฉลี่ย 80.31 ปี และเด็กที่อาศัยอยู่กับผู้สูงอายุ มีอายุอยู่ระหว่าง 1-15 ปี รวม 20 คน จำแนกเป็นชาย 11 คน หญิง 9 คน

สถานะภาพของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักมีดังนี้

- สถานะภาพการสมรส ผู้สูงอายุทุกท่านสมรสแล้วและยังอยู่กับคู่สมรสปัจจุบันจำนวน 20 คู่ เป็นหม้ายเพราะคู่สมรสเสียชีวิตแล้วจำนวน 6 คน
- ระดับการศึกษา ผู้สูงอายุ 26 คน มีความรู้จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 จำนวน 25 คนและผู้สูงอายุอีก 1 คนที่จบประถมศึกษาปีที่ 7

ระดับการศึกษาของเด็กที่อาศัยอยู่กับผู้สูงอายุจำแนกเป็น ระดับอนุบาล จนถึงระดับประถมศึกษา มีจำนวน 15 คน แยกเป็นชายจำนวน 8 คน หญิงจำนวน 7 คน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีจำนวน 4 คน แยกเป็นหญิง จำนวน 3 คน และชายจำนวน 1 คน และไม่ได้เรียนหนังสือ 1 คน

- อาชีพ ผู้สูงอายุ 26 คนมีอาชีพดังนี้ มีที่ดินให้เช่า 2 คน ทำนา ทำสวน ทำไร่ 19 คน รับจ้างรายวัน 3 คน จักสาน 2 คน ค้าขาย 1 คน หมอเมือง 1 คน และขับรถรับจ้าง 1 คน

- สถานภาพทางเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุ มีฐานะดี จำนวน 4 คน มีฐานะปานกลาง จำนวน 10 คน และมีฐานะยากจนจำนวน 12 คน

- สถานภาพในครอบครัวของผู้สูงอายุเป็นดังนี้คือ มีสถานภาพเป็นตาจำนวน 5 คน มีสถานภาพเป็นปู่จำนวน 7 คน มีสถานภาพเป็นย่าจำนวน 4 คน มีสถานภาพเป็นยายจำนวน 4 คน และมีสถานภาพเป็นย่าและยาย 3 คน และมีสถานภาพเป็นทั้งปู่และตาจำนวน 3 คน

3. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบ

ผู้ที่ให้ข้อมูลประกอบในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่สามารถให้ข้อมูลในประเด็นที่ศึกษา ได้แก่

- ผู้นำชุมชน ประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลลงเหนือ

- กลุ่มแม่บ้าน ได้แก่ ประธานกลุ่มแม่บ้าน ประธานกลุ่มทอผ้าบาติก แม่บ้าน
- กลุ่มภิกษุ สามเณร ได้แก่ สามเณรอนุสรณ์ บัวแก้วเกิด พระมหาชิน ชินวังโส
- กลุ่มครูในหมู่บ้าน ได้แก่ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสันทรายเดิม และ

อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสันทรายปัจจุบัน

- กลุ่มเด็กและบุคคลทั่วไป
- เจ้าหน้าที่สาธารณสุขตำบลลงเหนือ

4. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้หลายวิธีเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และถูกต้อง ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มและการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (PRA) โดยผู้วิจัยเป็นผู้เตรียมตนเองเกี่ยวกับการใช้วิธีการดังกล่าว ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

4.1. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนและผู้ที่เป็แหล่งข้อมูล ผู้วิจัยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนบ้านสันทราย ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้านโดยขอให้อาจารย์ใหญ่ได้นำผู้วิจัยไปแนะนำตัวต่อผู้นำและชุมชน จากนั้นผู้วิจัยได้เข้าไปในชุมชนเป็นประจำ เพราะบ้านผู้วิจัยอยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก ผู้วิจัยได้พยายามสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นผู้สูงอายุ ครอบครัวผู้สูงอายุ เด็ก เยาวชน ผู้นำชุมชน รวมไปถึงทุกคนในชุมชนเพื่อให้เกิดความไว้วางใจ และเกิดความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการต่าง ๆ

4.2. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุย ชักถาม กลุ่มเป้าหมายตามโอกาสที่เหมาะสม ผู้วิจัยใช้วิธีการนี้เป็นส่วนใหญ่ เพราะช่วยให้สามารถเก็บข้อมูลได้อย่างเป็นธรรมชาติ ในการสัมภาษณ์แบบนี้ผู้วิจัยได้ข้อมูลทั้งที่เป็นข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลหลัก และข้อมูลที่จะตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยซึ่งได้กำหนดเป็นประเด็นเอาไว้

4.3. การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ ผู้วิจัยใช้วิธีการนี้กับผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยมีการไปเยี่ยมบ้าน ซึ่งนอกจากการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลตามที่ต้องการแล้วยังสามารถสังเกตสภาพแวดล้อมของผู้ให้ข้อมูลหลักได้ด้วย เช่น สภาพที่อยู่อาศัย สิ่งของเครื่องใช้ การประกอบอาชีพ เป็นต้น

4.4. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม วิธีนี้เป็นวิธีที่ใช้มากในระยะแรกของการเข้าพื้นที่ โดยสังเกตเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไป บ้านเรือนที่อยู่อาศัย กิจกรรมของผู้คนในหมู่บ้าน การดำเนินชีวิตประจำวันของคนแต่ละวัย การติดต่อสื่อสาร การซื้อขายสินค้า การเดินทางเข้าออกหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน ในระยะแรกผู้วิจัยใช้การสังเกตเวลาเดินไปตามถนนในหมู่บ้าน สถานที่สาธารณะ เช่น วัด ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน โรงเรียน ศูนย์สาธารณะสุขมูลฐาน ชุมชน ร้านค้า นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมนี้กับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านด้วยเช่นกัน เช่น การประชุมของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในหมู่บ้าน การประชุมคณะกรรมการการศึกษาของโรงเรียน กิจกรรมทางศาสนาคือการทำบุญตักบาตรในวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนาต่าง ๆ ซึ่งในงานเหล่านี้จะมีผู้สูงอายุและเด็กไปร่วมด้วย

เสมอ โดยผู้วิจัยจะสังเกตความสัมพันธ์ของผู้สูงอายุกับเด็กในด้านการกล่อมเกลาทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณี

4.5 การจัดกลุ่มสนทนา ผู้วิจัยจัดขึ้นเพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเด็นเฉพาะที่เป็ข้อมูลเจาะลึก และใช้ในการตรวจสอบข้อมูลด้วย ซึ่งผู้วิจัยจัดกลุ่มสนทนาจำนวน 1 ครั้ง คือ กลุ่มผู้สูงอายุ โดยผู้วิจัยได้เลือกผู้ที่จะเข้าร่วมกลุ่มสนทนาจากข้อมูลเบื้องต้นที่มีจำนวน 8 คน และดูความเป็นไปได้ในเรื่องเวลาที่สมาชิกจะสามารถมาร่วมด้วยได้ คือยี้ดกลุ่มเป็นหลัก ไม่ได้ยี้ดผู้วิจัยเป็นหลัก เมื่อเลือกได้แล้วจึงนัดหมายบุคคล สถานที่ เวลา โดยถามความเห็นของกลุ่ม เพื่อให้กลุ่มเกิดความสบายใจ ผ่อนคลาย และปลอดจากภาระต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เห็นว่าให้ใช้สถานที่ของโรงเรียนบ้านสันทราย ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้านและอยู่ในใจกลางชุมชน ผู้ที่จะมาร่วมกลุ่มสนทนาสามารถมาที่สถานที่แห่งนี้ได้อย่างสะดวก และเวลาที่นัดจะเป็นเวลาเช้าก่อนเที่ยงโดยใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง ในการสนทนากลุ่มนี้ ผู้วิจัยจะเริ่มด้วยการสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง ผ่อนคลาย เกริ่นนำในเรื่องทั่ว ๆ ไป แล้วจึงค่อย ๆ เข้าสู่ประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการคือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุและเด็กในอดีต เหมือนหรือแตกต่างจากในปัจจุบันอย่างไร มีการทำอะไรร่วมกันบ้าง มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างไร คิดว่าแบบใดดีกว่ากัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุและเด็ก เมื่อก่อนนี้เป็นอย่างไร ชอบแบบใดมากกว่ากัน เพราะอะไร ความสัมพันธ์จึงเปลี่ยนไปเป็นต้น โดยผู้วิจัยจะซักถามเป็นระยะ ๆ เพื่อความกระจ่างชัดของข้อมูล นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้สรุประหว่างการสนทนาด้วย และเมื่อสนทนากลุ่มเสร็จสิ้นแล้ว ผู้วิจัยจะเลี้ยงอาหารกลางวันกลุ่มผู้สูงอายุด้วย

ในการจัดสนทนากลุ่มนี้ ได้มีเพื่อนนักศึกษาได้เข้าไปช่วยดำเนินการด้วย จึงต้องมีการพูดคุย ทำความเข้าใจในกระบวนการและประเด็นที่จะพูดคุยก่อนดำเนินการทุกครั้ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน และประสานงานกันได้สอดคล้องและราบรื่น

4.6 การใช้กระบวนการวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA)

ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษาไว้ 8 ประเด็น ได้แก่

1. ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของชุมชนเช่น ที่ตั้ง อาณาเขตของชุมชนการตั้งบ้านเรือน ไร่ นา สวน แหล่งน้ำ ป่า ลำธาร
2. ลักษณะประชากร โครงสร้างอายุและเพศของประชากร จำนวนประชากร และครัวเรือน ประชากรวัยเด็ก วัยแรงงาน ผู้สูงอายุ

3. เศรษฐกิจของชุมชน อาชีพของชาวบ้าน ฐานะทางเศรษฐกิจ ชนิดของพืชที่ปลูก สัตว์เลี้ยง รายได้ รายจ่าย ลักษณะภูมิประเทศ

4. การศึกษาของประชากรในชุมชน

5. สังคมและวัฒนธรรม โครงสร้างของครอบครัว ระบบเครือญาติ กลุ่มองค์กร ความเชื่อ และพิธีกรรม ความเชื่อ

6. ปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุในด้านการได้รับการดูแล โภชนาการ สุขภาพ จิตใจ การใช้แรงงาน ค่าใช้จ่าย การใช้เวลาว่าง บทบาท และการมีส่วนร่วมในครอบครัวและชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับลูกหลาน ครอบครัว เครือญาติ ปัญหาและความต้องการในปัจจุบันเปรียบเทียบกับอดีต

7. ปัญหาและความต้องการเกี่ยวกับเด็กและเยาวชน เช่นการศึกษา การได้รับการดูแลด้านจิตใจ โภชนาการ การใช้แรงงาน การใช้เวลาว่าง บทบาทและการมีส่วนร่วมในครอบครัวและชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับพ่อแม่ ครอบครัว เครือญาติ

8. ปัญหาของชุมชน เช่นปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสุขภาพและความเจ็บป่วย ปัญหาอุปโภคบริโภค และความสะดวกในการใช้บริการต่างๆ

ประเด็นดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยใช้กระบวนการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่

1. การทำแผนที่ทรัพยากร (Resource Mapping) ผู้วิจัยใช้วิธีนี้เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน โดยได้เชิญชวนผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน) ครู ประธานกลุ่มแม่บ้าน ผู้สูงอายุ และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) รวมทั้งหมดจำนวน 6 คน มาร่วมทำกิจกรรมนี้ โดยใช้อาคารเอนกประสงค์ของโรงเรียนประจำหมู่บ้านเป็นสถานที่ในการจัดกิจกรรม เมื่อผู้เข้าร่วมกิจกรรมมาพร้อมแล้ว ผู้วิจัยได้ชี้แจงถึงขั้นตอนในการทำแผนที่ โดยผู้วิจัยได้จัดกระดาษแผ่นใหญ่ให้ พร้อมวัสดุได้แก่ ปากกาสี ก้อนหิน เมล็ดถั่ว เป็นต้น ผู้วิจัยขอให้กลุ่มเขียนแผนที่หมู่บ้าน เช่น อาณาเขต ถนน เตาหนั้น ส่วนข้อมูลอื่นๆ ให้ใช้วัสดุแทนสัญลักษณ์ต่างๆ เมื่อผู้วิจัยชี้แจงเสร็จแล้ว และไม่มีคำถาม ผู้วิจัยได้ถอยออกมาสังเกตการทำแผนที่ของกลุ่ม ถ้าเห็นว่า มีข้อมูลใดขาดไป ก็จะใช้คำถามเช่น ป่าไม้ไม่มีในแผนที่ ก็จะถามว่าป่าไม้ของชุมชนมีหรือไม่ ถ้ากลุ่มบอกว่ามี ก็จะถามว่า จะระบุได้หรือไม่ว่าอยู่ตรงส่วนไหนของชุมชน เป็นต้น

2. การทำแผนที่ทางสังคม (Social Mapping) เป็นการรวบรวมข้อมูลทางสังคม และเป็นกิจกรรมต่อเนื่องจากการทำแผนที่ทรัพยากร แต่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจะแตกต่างกัน

ออกไป โดยผู้วิจัยได้ขอเชิญ ประธานกลุ่มแม่บ้าน อาสาสมัครหมู่บ้าน (อสม.) ผู้อาวุโสในชุมชน ประธานกลุ่มหนุ่มสาว รวมทั้งสิ้น 7 คน ซึ่งรู้เรื่องทางสังคมดีที่สุดมาร่วมกิจกรรม โดยใช้สถานที่ของโรงเรียนบ้านสันทราย เมื่อผู้เข้าร่วมกิจกรรมมาพร้อมแล้ว ผู้วิจัยได้ชี้แจงถึงขั้นตอนในการทำแผนที่ทางสังคม โดยผู้วิจัยได้แจกกระดาษแผ่นใหญ่ให้พร้อมวัสดุได้แก่ ปากกาสี ก้อนหิน เมล็ดถั่ว และวัสดุอื่นๆ เป็นต้น ผู้วิจัยได้ขอให้กลุ่มให้ข้อมูลทางด้านประชากร ฐานะทางเศรษฐกิจ รายได้ ชนิดของพืชที่ปลูก การศึกษาและอื่นๆ เมื่อผู้วิจัยชี้แจงเสร็จแล้ว และไม่มีคำถามผู้วิจัยได้ถอยออกมา และสังเกตการทำแผนที่ของกลุ่ม และจะซักถามเมื่อเห็นว่ามีข้อมูลใดหายไป

3. การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาผู้วิจัยได้จัดประเด็นปัญหาไว้ 3 ประเด็นด้วยกันคือ ประเด็นปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ ปัญหาและความต้องการของเด็กและเยาวชน และปัญหาและความต้องการของชุมชน ในการทำกิจกรรมแต่ละครั้ง ผู้วิจัยจะเชิญกลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเด็กและเยาวชน และกลุ่มผู้นำชุมชนเข้าร่วม โดยจะใช้เวลาที่แตกต่างกัน กลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มเด็กมักจะทำกิจกรรมในช่วงเช้าก่อนเที่ยง ส่วนกลุ่มผู้นำชุมชนจะทำกิจกรรมในช่วงกลางวัน แต่ละกลุ่มจะมีสมาชิกเข้าร่วมประมาณ 6-8 คน โดยใช้อาคารเอนกประสงค์ของโรงเรียนบ้านสันทรายเป็นสถานที่จัดกิจกรรม เมื่อสมาชิกมาพร้อมแล้ว ผู้วิจัยได้ชี้แจงให้สมาชิกกลุ่มได้ทราบถึงขั้นตอนในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา โดยผู้วิจัยจะแจกกระดาษ ปากกาสี เมล็ดถั่ว หรือก้อนหินให้ และขอให้กลุ่มช่วยกันหาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาตั้งแต่มากที่สุดจนถึงน้อยที่สุด 10 อันดับ เมื่อผู้วิจัยชี้แจงเสร็จแล้วและไม่มีคำถาม ผู้วิจัยได้ถอยออกมาและยังคงสังเกตการค้นหาปัญหาและการจัดลำดับปัญหาของกลุ่ม ถ้าเห็นว่าปัญหาน้อยเกินไปหรือไม่ชัดเจนพอ ผู้วิจัยจะพยายามซักถามหรือกระตุ้นให้แต่ละคนพยายามมองปัญหาต่าง ๆ ที่มี เมื่อผู้วิจัยเห็นว่ากลุ่มได้ปัญหาที่เป็นจริงและครบถ้วนถูกต้องแล้ว ผู้วิจัยจะสรุปให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมฟังอีกครั้ง

4. การบันทึกภาคสนาม ผู้วิจัยใช้การบันทึกเนื้อหาสาระจากการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยบันทึกข้อมูลจากการสังเกต การสัมภาษณ์ ลงในสมุดบันทึกเล่มเล็ก ที่นำติดตัวไปด้วยตลอดเวลา โดยบันทึกข้อมูลอย่างละเอียด เพื่อป้องกันการลืม ส่วนใหญ่แล้วผู้วิจัยไม่ได้จดบันทึกข้อมูลในขณะที่สนทนา สัมภาษณ์ หรือการสนทนากลุ่ม แต่จะกลับมาบันทึกทันทีที่เสร็จกิจกรรมนั้นๆ ผู้วิจัยได้ทำการบันทึกอย่างถี่ถ้วน โดยเฉพาะคำพูดที่สำคัญๆ ของผู้ให้ข้อมูลหลัก

นอกจากนี้ เพื่อให้ได้เห็นภาพที่ชัดเจนและถูกต้อง ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการบันทึกภาพเกี่ยวกับกิจกรรมที่ผู้สูงอายุและเด็กทำร่วมกัน ภาพการสนทนากลุ่มย่อย และภาพเกี่ยวกับ

วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยได้เข้าไปร่วม ผู้วิจัยยังได้มีการบันทึกเสียงจากการเก็บข้อมูลในการสนทนากลุ่มย่อย และกิจกรรม PRA ในบางครั้ง

สำหรับระยะเวลาที่ผู้วิจัยใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามครั้งนี้ประมาณ 8 เดือน โดยเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2542 - ธันวาคม 2543 ซึ่งในการเข้าไปเก็บข้อมูลแต่ละครั้ง ผู้วิจัยได้ใช้เวลา อยู่ในชุมชนประมาณเดือนละ 5 - 7 วัน ส่วนเวลาที่เหลือใช้ในการแจกแจงข้อมูลการเรียบเรียง รวมถึงการปรึกษาหารือกับอาจารย์ที่ปรึกษาและค้นคว้าเอกสาร ตำราเพิ่มเติมเป็นระยะๆ แม้ผู้วิจัยจะได้ใช้เวลาในชุมชนน้อยก็ตาม แต่ผู้วิจัยได้ติดตามข้อมูล ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของชุมชนจากอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านสันทรายเป็นประจำ ประกอบกับรับรู้และเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนในกิจกรรมต่างๆ เป็นระยะอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นข้อมูลที่ได้รับจึงมีความน่าเชื่อถือ และครอบคลุมวัตถุประสงค์การวิจัยในครั้งนี้

5. การตรวจสอบข้อมูล

ผู้วิจัยได้ตรวจสอบข้อมูลที่เก็บแต่ละครั้งทุกครั้ง ทั้งนี้ก็เพื่อประเมินถึงความครบถ้วนของข้อมูลในแต่ละประเด็นว่าเพียงพอหรือไม่ โดยพิจารณาจากข้อมูลในลักษณะเดียวกันนั้นมีความซ้ำกันของข้อมูล หรือความเหมือนกันของข้อมูลที่เพียงพอที่จะอธิบายปรากฏการณ์ที่มองเห็นได้ เช่นในประเด็น แหล่งข้อมูล มีความเห็นแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร เพราะอะไร นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบกับแหล่งข้อมูลอื่นๆ อีกด้วยเช่น หมู๋ญาติ เพื่อนบ้านใกล้เคียง การทำ PRA กลุ่มอื่นๆ เมื่อเห็นว่าสามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้แล้ว ข้อมูลดังกล่าวถือว่ามีความสมบูรณ์

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่วิเคราะห์ไว้จากการเก็บข้อมูลแต่ละครั้งมาจัดหมวดหมู่ ตามวัตถุประสงค์และทำการวิเคราะห์โดยการหาความหมาย เชื่อมโยง และหาความสัมพันธ์ของข้อมูล เพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษา จากนั้นผู้วิจัยได้เขียนรายงานการวิจัยโดยการนำเสนอในรูปแบบของการบรรยายและการสรุปเชิงวิเคราะห์โดยใช้กรอบแนวคิดที่กำหนดไว้